

Huj, huj, hajrá!

(Művelődéstörténeti és nyelvészeti tanulmány.)

1898 november havában Pápay József, nemrég elhunyt debreceni egyetemi tanár, elment megtekinteni osztják rokonaink fegyvertáncát a *Vul-pasl* (Nagy folyóág) mellékén, Obdorszktól északkeletre. Lakoma után „a samán (áldozópap) intésére két ember felnyalábolta a *loŋx* (bálvány) mellé fektetett szablyákat és kiosztotta a férfiak között. Erre aztán azok szablyával kezökben a tűzhely két oldalán egymással szemben két sorba állottak. A samán . . . két kalapácsot tartván a kezében az egyik sor elé állt. A két kalapácsot összecsapta, erre aztán éktelen haj! kiáltásban törtek ki és jobbra-balra hajlongva a szablyákat majd letartják, majd fölfelé emelik, közben folytonosan kiabálják: haj! haj!”¹

Áldozatbemutatás alkalmából is felhangzott ez a haj! haj! kiáltás, mikor az áldozás végén a samán az áldozati tűzbe zsírt öntött, mire hatalmas láng csapódott fel és az áldozók óriási üvöltésben törtek ki: *kaj! kaj! kqlaj!*²

A magyarok legközelebbi rokonainál, a voguloknál és osztjákoknál, az áldozat nem áhitatos csöndben ment végbe, hanem hangos kiáltással, miként ez a samánizmust követő többi finn-ugor, török-tatár, szamojéd népeknél is zajos szóval történik.³ Az áldozatot bemutató pap, a samán, előbb *csendes* szóval hívja a szellemeket, mert nem akarja őket parancsszavával nyugalmukból hirtelenül felidézni. „*Mat järemmé, mońsémné pate'in: ānem saka ul kǎstǎln, lǎšélǎkw nǎmélmatén!*” „ha valami szükségbe, szorultságba jutsz, engem erősen ne idézz, lassacskán emlegess!” — mondja a kalandra induló ifjú hősnek Kaltés-istenasszony (Munkácsi: Vogul Népkölt. Gyűjt. I: 7) — mert a bálványszellemek az idézésre akadályt nem ismerve, gondolatnyi sebességgel jelennek meg és nem szeretik, ha túlságos sürgetéssel ily légi utazásra kénykényszerítik őket.⁴ „Miért idéztek engem ily rettenetes erővel? Majd hogy össze nem törtem vén csontjaimat!” — kiált a Jeli-

¹ Pápay József: Nyelvészeti tanulmányutam az északi osztjákok földjén. KNY a Bud. Szemle 1905 évf. 345. számból. 25. o.

² U. o. 29. o.

³ Georg Nioradze: Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern. Stuttgart 1925. 90 kk.

⁴ Munkácsi: Vog. Népk. Gyűjt. I. kieg. füzet CCIL.

városbeli-öreg (Jeli-ūs-ājkā) bálványszellem.⁵ Ezért a samán előbb lassú szóval csöndesen hívja a szellemeket, éneke azonban mind hangosabb és hangosabb lesz, végül istenhívása vad kiáltássá válik, kiáltó szóval mondja el a bővülő ígét és a szólamok után „vad üvöltés, vagy izgatott zúgás hangján felkiált”⁶, úgy adja elő az istenidézetet, „hogyminden két-három szó után egy izgatott zúgást tesz, hogy az istenség figyelmét az idéző szókra ráirányítsa.”⁷ Ezért a samánt a vogulok 'kiáltó-ember'-nek is nevezik (*kajné xum*) és mikor a samán idéz, azt mondják: *ňajt kajji* (vagy *kaji*) 'a tudó kiált'. Tehát a *kaj* felkiáltás jellemző szava az osztják vallásos fegyvertáncnak és fellelhető az osztják és vogul ritusban is, mint istenidéző ige visszatérő szava. Ezért az istenidéző igének *kaj-saw* 'kaj-szó' a neve és a *kaj-saw*-t a vogul samán kiáltva adja elő. Az ily imádság kiáltatik (*kajawé*). Munkácsi közli Reguly adatait is, melyek szerint a samán az imát „éneкли“ (*kājji*), „de ez csak a vogul magyarázó szépítő kifejezésével mondható éneklésnek.“

Az osztjákban is megvannak a fent közölt *kaj! kaj!* felkiáltáshoz tartozó szavak, így ÉO. *kaj-saw* 'istenidéző ige' (Pápay J.: *Osztj. Népk. Gyűjt.* 268), továbbá *kēi-* (inf. *kēiti*, u. o. 270) 'varázsolni, igézni', kazimi, nizjami *kei-*, 'obdorszki *koi-* 'zaubern' (Karjalainen: *Ostj. Lautgesch.* 195), *keita xo* 'varázsló tkp. kiáltó ember' (Ahlqvist) v. ö. vog. *kajné xum* 'kiáltó ember', osztj. kondai *ķartəŋ-χəjə't* 'Wahrsager tkp. varázsló-kiáltó' v. ö. *ķartəm* 'zaubern, durch Zaubern heilen' (H. Paasonen: *Ostj. Wb.* Helsingfors 1926, No 951) és E. Hoffmann rendkívül értékes adata, mely újra vallásos szertartás ritusához tartozó szónak mutatja e felkiáltást: az osztjások a lakoma után „a szent sátorba mennek s ott két sorba helyezkedve *hou! hou!* kiáltásokba törnek ki, mi közben ide-oda mozognak s kezeikkel tapsolnak; addig tart e kiáltozás, meddig csak erejük bírja.”⁸ (A *hou* jelölés kétségekívül *hoj* illetve *χoj* alakot jelöl.)

Az igék úgy függnek össze a *kaj!* indulatszóval, mint pl. a magy. *jajong*, *jajgat* a *jaj!* interjekcióval. A *kaj!* fölkiáltás tehát az eredetibb, mely természetesen a mindennapi nyelvnek volt sajátos szava s csak az istenidéző igékben való refrénszerű előfordulása következtében lett vallásos hangulatúvá is, majd végül

⁵ Ibid. CCL.

⁶ Munkácsi: *Vog. Népk. Gyűjt.* II. 2: 353.

⁷ Munkácsi: *A vogul nyelvjárások. Ugor füzetek* 11: 72.

⁸ E. Hoffmann: *Nördl. Ural XXVIII.* I. idézi Munkácsi VNGy II. 2: 0463.

felvette összetételekben az 'idéző, varázs' jelentést (*kaj-saw* 'varázs-szó-ének') és így lett az ige jelentése 'varázsolni, igézni'. Az egyszerű *kaj!* indulatszó ismert interjekciója a vogul nyelvnek: *kaj, tš' jājēn* 'hé, ide jer'. A medveénekek végén is felhangzik egy bővült kiáltás: *kaja-juj* (III: 58, 108, 265, 282, 333, 519), *kajä-juj* (III: 453), *kaji-juj* (III: 380), *kaja-juj, kaja-juj* (III: 367), *kaja-jūjin* (III: 253), *kaja-jūjin, kaja-jūjin* (az ének elején III: 238), *kaja-jujin, jujin* (III: 377, 479), (Reguly) *käje-jui*, egy színjáték végén (IV: 264) *kai hojuu* (Munkácsi VNGy II: 2: 0353). Midőn a medvedalokat befejezik *kajajuj* kiáltással kiáltanak fel az égbe *Numi-Tarēm*-hoz, az ég istenéhez. (Munkácsi: Vogul nyelvjárások. Bp. 1894. 72 o.) Az osztjákban *kaja-juj* felkiáltás a medveénekek végén (Pápay: Osztják Népk. Gy. 238 id. Munkácsi).

A vogul és osztják adatok alapján háromféle használatban figyelhetjük meg a *kaj* szócskát és származékait 1. puszta indulatszó, 2. kiált jelentésű ige, ebben az esetben többeli magánhangzó-váltakozást is látunk (*a-o-e*), 3. vallásos értékű kifejezés a) ige ('varázsol, igéz'), b) refrénszerűen visszatérő (szellemhívó) felkiáltás. A vogul-osztják felkiáltással kapcsolatban utalhatunk az ugor adatok magyar kapcsolataira.

A kalandozó pogány magyarok *huj, huj!* kiáltással rontottak ellenségeikre és ennek nyomán Nyugaton ismeretessé vált a *huj, huj* harcikiáltás. Liutprand cremonai püspök Antapodosis című művében (959—962 körül) emlékezik meg a 933. merseburgi ütközettel kapcsolatban a magyarok csatakiáltásáról (II. könyv. 30. bek. 1. Pertz: Mon. Hist. Germ. Scriptorum III: 294), hol a következőket olvassuk: „Haud mora, bellum incipitur, atque ex christianorum parte ac mirabilis vox *Κύριε ἐλεείσον*, Kyrie eleison, ex eorum (Hungarorum parte) vero turpis et diabolica *húí, húí* frequenter auditur“.⁹

Feltehetjük, hogy valamiként a keresztények vallásos jellegű kiáltással rohantak az ütközetbe (Kyrie eleison; Jézus, Jézus), szintúgy a magyarok is istenségüket hívták segítségül és akkor istenidéző felkiáltásukat hallatták. Megerősíti a felkiáltás pogány jellegét Liutprand följegyzésének diabolica¹⁰ jelzője, vagyis az a körülmény, hogy ő ezt a *huj, huj* kiáltást ördöginek mondja.

⁹ Jakubovics-Pais: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs 1929. (Tud. Gyűjt. 30) 12.

¹⁰ Du Cange: Dict. mediae et infimae lat. nem említi e szót a középkori latinság nyelvéből.

A *hujrá* alak alapján később arra következtettek, hogy a keresztény Európa a honfoglaló magyarok *hujrá* kiáltását átvette volna (ném. *hurrá*, fr. *hourra*, ang. *hurra(h)*) (ejtsd: *hurá*) és ezt később *hurrá* alakban juttatta volna hozzánk vissza.¹¹

A mai magyar *hurrá* eredhet európai *hurra*-ból, de ez nem lehet ó-magyar *hujrá* átvétele, mert akkor *rá* még *roxé*-nak hangzott,¹² már pedig ó-magy. *huj-roxé*-ből aligha lehetett volna nyugateurópai *hurra*!

A *huj* kiáltás, mint pusztá interjekció szintén fellelhető nyelvünkben. Megvan Comeniusnál (Vest. 131 RMKV. 227): „*Huj*, mi ördög lőtt mindnyájatokat.“ A 17. sz. után már sűrűbben is pl. Faludi Ferenc Jegyzőkönyvéhez csatolt költeményes maradványában (1786) a 925 lapon: *Huj* bele Balás, lovat ad az Isten; *huy* (Sz. Molnár A.: Gr. Ung. 252. Tóth B.: Szájruj-szájra 5). Ugyanezen *huj* található a következő felkiáltásban: *heje-huja*, *hejje-hujja*, *haja-huja* 'jubilum, evax' (MA), *hajahujál*, *hajahujálgat*, *hujjágat* 'frohlocken, jauchzen' (NySz), *huj-ki-haj-be*, *hujákol* (Somogy m., Kiskunhalas), *hujángat*, *hujjángat* 'kiabál, kurjongat' (Szeged), *hujánt*, *hujjánt* (Vas m. Őrség, Alföld, Szeged, Torontál m.), *hujjogat* (Székelyföld) 'hejehujáz', *hujjogtat* 'kiabálva zaklat' (Székelyföld), *hujjongat* 'kiabál' (Balaton mell. Tsz.), MTSz *heje-huja*, *hejje hujja*, *hujjogat*, *hujogat*, *hujongat* (Cz F), *hujántson föl* (Szeged), (utána)*hujánkodik* (Tápé, saját följegyzésem), *huja haj* (Hortobágy, Nyr 27 : 369), *huja* (Nyr 27 : 183, 275, 323, 369, 425, 572, 577, 28 : 135).

Ezekben az esetekben kétségkívül elementáris érzés kifejezésére szolgál a felkiáltás és hangjelenséget ad vissza, így elementáris érzéseket kísérő artikulálatlan hangjelenségeket utánoz artikulált (beszédben kimondható) hangalakban, míg a valóságos ösztönös felkiáltás beszédhangokba teljességgel át nem alakítható. Itt tehát indulatkifejező hangutánzó szót találunk. E szó a hangutánzó szavak természetének megfelelően sok alakváltozatban fordul elő, ezen alakváltozatok azonban ugor korbéliek, mint ezt az osztjávogul alakok: *kaj-/kei-/koi-/χou* mutatják. Így találjuk a magyar *hé*, *hej*, *haj*, *hoj*, *huj* alakokat, melyeknek többeli magánhangzói

¹¹ Bodonyi Nándor kérdésére lehetségesnek véli ezt Simonyi Zsigmond (Nyr 25 : 400); már Thallóczy Lajos is sejtette ezt (Tóth B.: Szájruj szájra 6.) Tóth hallott még a 70-es években is *hujrá* alakot.

¹² Mészöly MNy VI : 435.

azonban kétségkívül a jelentéshangulat kifejezésére szolgálnak, tehát nem esetlegesek. Az interjekció főmagánhangzója sötét (*u, ɔ*) illetve világos (*ɛ, ě*) színével hangulatot fejez ki, ezt látszik bizonyítani a kiejtés mindenkori hangmagassága, mi a tartalmi és esztétikai érték kifejezését segíti. Ugyanezt látszik bizonyítani a felkiáltás hangszínén kívül a népdalok zenéje is, mikor az alkalmazkodó zenei hang magassága adja meg az interjekció jelentésértékét. Ezért nem is keresünk pontos hangmegfelelést, hanem magánhangzósorozatot, melynek változása megfelel az ugor magánhangzósorozatnak (bár tudunk eseteket, mikor magy. *u* hang felel meg vog.-osztj. *o/a*-nak: m. *huny*, *hunyorit*: vog. *koñ-*, osztj. B. *ħañ-* 'blinzeln'¹³, m. *hurcol*: vog. *kart-* 'ziehen'¹⁴, m. *lugas*: vog. K. *l'onx*, *l'onk* 'via'¹⁵).

Gombocz Zoltán a hangutánzó szavakról beszélve a magyar nyelv szókincsét 3 csoportba osztotta be: 1. finnugor és ugor réteg 2. régiebb és újabb jövevényszóréteg 3. a magyar nyelv életében keletkezett szavak¹⁶ és ezen utolsó csoportba tartozóknak véli a hangutánzó szavakat, melyekről megállapítja, hogy „a hangutánzó szó rendszerint *kis területen él* . . . és aránylag kevés köztük a közmagyar szó.”¹⁷

A *hé, hej, haj, hoj, huj* szócsoport kétségkívül hangutánzó, mégis közmagyar, mert megtalálható Vas megyétől a Hortobágyig, onnan le Erdélyig, alakváltozatainak száma nagy mint a hangot kifejező szavaké (v. ö. *hajdá, hujda* Oklsz) *hajrá, hajsza, hojsz, hajsza* s. i. t. (CzF.); közmagyarságánál fogva máris az első csoporthoz kívánkozik, tehát ugor eredetű vallási hangutánzó szó, amint ezt bizonyítani igyekeztünk.¹⁸ A felkiáltás ősi rokonságának

¹³ Budenz J.: Magyar Ugor Szótár 121.

¹⁴ U. o. 122.

¹⁵ U. o. 710.

¹⁶ MNy IX: 386.

¹⁷ MNy IX: 387.

¹⁸ Ha a szó vallásos jellegétől eltekintünk, akkor mint interjekciót más finnugor nyelvekben is fellelhetjük: zürj. *gaĵ* 'ach, o weh' (Antwortsruf im Walde), *goĵknitni* (o: *goĵknitny*) 'aufschreien' (Wiedemann) Fokos Dávid igazgató úr. sz. közlése, Wiedemann: Syrjänisch-deutsches Wörterbuch 50 és 51 l. Fokos Dávid úr figyelmeztet, hogy *goĵknitny* talán orosz jövevény l. Kalima: Die russ. Lehnw. im Syrjänischen (SUS. Toim. XXIX: 50). Votják *kaj!* 'juch, juchhei', *ajkaj!* *ajyaj!* 'ej-haj, hejje-huj!', mint főnév 'ujjongás, hujja', *kaj šuom* 'felkiáltás', *šu!* *šü!* indulatszó (Munkácsi: Votják szótár 5, 115). Finnben *kaikkua* 'hurler', *kaikottaa* 'chasser par des cris', *kaikua* 're-

igazolására és az elemi, közös emberi lelki alapokból való önálló, magyar v. vogul v. osztyák külön-külön keletkezésének eleve való megcáfolására vessük még össze a *huj-juj-juj* felkiáltást a medvénekek végén felhangzó vogul felkiáltással: *kaja-juj*; *kajä-juj*; *kaji-juj*; *kaja-juj, kaja-juj*; *kaja-jujij, jujij* és az osztyák *kaja-juj* kiáltással, akkor önkéntelenül is fülünkbe csendül a magyar táncdal hajajujos, jujujos jókedvű kitörése:

Hejje hujja!
 Hajja hujja,
 Szűröm ujj! (Siklódi táncdal Cz. F.)

avagy a tokorcsi lakodalmi fölkiáltás¹⁹:

Heje huja lakodalom
 Magam is mékházasodom.

Erdődi József.

Pótlék az Oklevéltárhoz*

[A szójegyzék adatai, ha más megjegyzés nincs, az egri káptalan magánlevéltárából származnak.]

- Almásvölgye. 1435. „supra uallem *Almasvelgye*“ N. 11. D. 1. f. 2. No. 9.
- Általárok: 1467. Ujfalunál, Pest m., a határmegállapítás nehéz „quia ipse partes metas *Chewzhomok* et *Althalarok* vocatas in diuersis locis demonstrassent.“ N. 18. D. 4. f. 1. No. 3.
- Általföld. 1483. Palkonya határa, Borsod m. „inter terras arabiles *Althaltewld.*“ N. 15. D. 2. f. 3. No. 11.
- Általjáró. 1520. Ároktő határa, Borsod m. „*Althalyaro*“ szántó. N. 5. D. 1. f. 3. No. 2.
- A m a d é h a l m a. 1464. „Chewz“ puszta határa, Szabolcs: „venissent ad quendam monticulum *Hortobaghalma* alio nomine *Ama-dehaima* vocatum...“ N. 8. D. 6. f. 1. No. 3.
- árnyék l. Kecskéhátárnyéka.
- Árok: 1333. Szemere (Borsod m.) határában: „...cadit in quoddam fossatum *Aruk* vocatum...“ N. 17. D. 4. fasc. 1. No. 5. — l. *Által-árok, Fűzesárok*.
- A szó l. Nagyaszó.
- Átó l. Kenderátó.

tenitir', *kajahtaa* 'retentir', *kajahua* 'dire d'une voix retentissante'. Ezen adatok talán valószínűvé teszik, hogy ezen indulatszó fgr. eredetű és lehetségessé teszik, hogy szilárd talajon álló indulatszavakat egyeztessünk, mikor azok egy úgyszólván bizonyítottan rokon nyelvcsalád szavaihoz tartoznak. Közös emberi elemi alaptól keletkezett közös szavakról van itt szó, de rokon nyelvekben, az együttélés idejéből.

¹⁹ Beke Ödön: *Kemenesalja nyelve* NyF 33: 36.

* Iványi Béla jegyzeteiből Erdődi József rendezte sajtó alá.